

Norsk kirkebyggkonferanse i Stavanger 1.-3.september 2008

Hva kan gamle kirker brukes til?

Av Max Ingar Mørk, KA Kirkelig arbeidsgiver- og interesseorganisasjon

Innlegg på seminaret "Hva kan gamle kirker brukes til?" tirsdag 2.september 2008

Hva kan gamle kirker brukes til? I Norge har vi foreløpig svært lite erfaring med nedleggelse eller bruksendring av kirker. Det skyldes nok først og fremst vårt statskirkelige system som sikrer kirkene offentlig finansiering. Men flere og flere steder merker vi presset fordi kirkemønsteret ikke lenger passer sammen med befolkningsmønsteret, eller fordi kirkebygningene ikke lenger oppfyller menighetenes behov for lokaler.

De som har litt løsere teltpilger enn oss har da også i større grad tilpasset seg utviklingen. Det gjelder frikirkene og det gjelder organisasjonene med sine bedehus og leirsteder.

Når det gjelder kirkene kan vi generelt si at det er for mange kirker i enkelte utkantområder og i noen sentrale byområder, mens det er for få kirker i nye utbyggingsområder.

Generelle utviklingstrekk

Utviklingen har kommet adskillig lenger i andre land enn Norge. Over hele den vestlige verden, både i Vest-Europa og Nord-Amerika, blir stadig flere kirker stengt, gjort om til andre formål eller revet. Og det er foreløpig ingen ting som tyder på at denne trenden vil snu.

Bare i England er nærmere 1700 av Church of England's mer enn 16.000 kirkebygg tatt ut av kirkelig bruk siden slutten av 1960-tallet. Det er mer enn alle kirkene i Norge.

Når vi ser på situasjonen i ulike land, finner vi flere felles utviklingstrekk:

- Samtidig som nye religiøse bevegelser har vokst, har de tradisjonelle kirkesamfunnene opplevd en vedvarende nedgang i religiøs aktivitet. Denne nedgangen synes å ha startet på begynnelsen av 60-tallet i nesten alle de vestlige landene.
- Dette har ført til at mange menigheter har blitt borte, har slått seg sammen, har flyttet til nye lokaler eller har endret virksomheten på annen måte. Behovene har endret seg og mange av de gamle kirkebygningene har dermed blitt for store, lite egnet til dagens behov eller helt overflødige.
- Men kirker er ikke som andre bygg. Mange av problemene er påfallende like fra kirkesamfunn til kirkesamfunn og fra land til land. Det gjelder spørsmål om eierforhold, finansielle forhold, hvem som har rett til å bestemme og hva man skal, kan eller bør gjøre med overtallige kirker.
- Samtidig har det skjedd en bevisstgjøring i det sivile samfunn. Ettersom den religiøse aktiviteten har endret seg, har myndigheter og frivillige organisasjoner oppdaget at kirkene ikke bare representerer en religiøs arv, men også er en viktig del av samfunnets arkitektoniske, sosiale og kulturelle arv. Med sin utforming, størrelse og plassering er kirkene med på å skape identitet og karakter til lokalsamfunnet og er ofte en viktig del av stedets ånd (genius loci). Ettersom problemet har blitt tydeligere, har samfunnsplanleggere i mange land fattet større interesse for kirkenes mer sekulære rolle.
- Felles nød skaper behov for samarbeid. Både nasjonalt og internasjonalt etableres det tverrfaglige nettverk for å finne gode løsninger sammen.

Kirkerådet uttalte allerede i 2004 at det så ”nødvendigheten av å foreta en vurdering av hvor mange kirker det er mulig å og ønskelig å opprettholde(...) i forhold til å opprettholde et forsvarlig menighetsarbeid. (...) I den forbindelse kan det være nødvendig å vurdere nærmere muligheten for nedleggelse av enkelte kirker.”

Mange kan sikkert slutte seg til følgende uttalelse av Serge Viau, generaldirektør for bærekraftig utvikling i Quebec: *Alle kirker fortjener å tas vare på, selv om det er vel optimistisk å tro at det er mulig.*

Poenget er at hvis ikke kirken selv er våken og forbereder seg på utviklingen – hvis den ikke vet hva den vil – blir den fort et offer for tilfeldigheter og andre aktørers interesser.

Noen eksempler

Så er spørsmålet om vi har noe å lære av våre brødre og søstre i andre land. Jeg vil nå vise noen eksempler, så får den enkelte vurdere hva de synes:

1. **St. Paul's Church i Bow (1878), England.** Denne kirken på Londons østkant er et av de mer kjente, og kanskje også vellykkede eksemplene på endring av en kirke. Det er bygd et nytt element, en frittstående boks i stål og tre, inn i kirkerommet. Pga. utseendet blir den kalt The Ark. Her holdes det kunstutstillinger. Samtidig kan kirkerommet brukes som før. Og inngrepet er reversibelt.
2. **Sainte Françoise Romaine de Lotbiniere.** Skipet er omgjort til idrettshall og håndballbane. Koret med alteret står fortsatt.
3. Her er flere eksempler på idrettsanlegg, fra Nederland, Tyskland og England.
4. **Notre Dame de Jacques Cartier, Quebec.** Her er kirkerommet bevart, men galleriet er omgjort til kontorer.
5. **Kapellet på Collège Jean-de-Brébeuf, Montreal** (tilhører Jesuittene). Ombygd til bibliotek og auditorium. Koret er bevart bak en glassvegg.
6. **L'Église Saint Esprit, Quebec City,** nå lokaler for Sirkusskolen i Quebec
7. **Saint Jean de la Croix, Montreal, 1910,** er ombygd til boliger. Legg merke til de små balkongene i vindusnisjene.
8. **Den tidligere presbyterianske kirke på Shaftesbury Avenue i Soho.** Og så skal vi på pub i London. Langs galleriene henger storskjermer med uavlatelige sportssendinger, mens diskjockeyen spiller musikk fra prekestolen til sent på natt.
9. **St. John the Baptist Church, Pittsburgh, Pennsylvania, 1902.** Vi avslutter pubrunnen i Pennsylvania, USA. For riktig å vise hvor tøff man er, har man her erstattet alteret med øltanker og tappeutstyr.

I løpet av to konferanser jeg har vært på om temaet, telte jeg opp 46 ulike måter man har brukt (eller misbrukt) gamle kirker på. Men det finnes enda flere.

Hva må vi ta hensyn til ved bruksendring av kirker?

Som eksemplene viser, er det ikke alle typer bruksendring som er like vellykket eller like ønskelig. Forskeren T. Pollmann gjennomførte for noen år siden en systematisk gjennomgang av ombygde kirker i Nederland og konkluderte med at bare et fåtall ombygginger var virkelig vellykkede. Hans landsmann van Leuwen konstaterer at den beste bruken av en verneverdig kirke selvfølgelig er dens originale funksjon, men at mye må kunne tillates hvis alternativet er ødeleggelse eller forfall. Den anglikanske kirken i England har laget et omfattende regelverk

for å oppgi en kirke, men setter i praksis ingen andre begrensninger for den nye bruken enn at den må være "suitable", altså at den må være passende.

Når vi skal analysere en bygningens egnethet for ulike formål, må vi gjøre en systematisk kartlegging av bygningens egenskaper, den muligheter og begrensninger. For kirker kan det være formålstjenlig å nærme seg problemet fra følgende 3 synsvinkler:

- (1) dogmatiske/teologiske hensyn,
- (2) kulturelle og sosiale hensyn og
- (3) teknisk-økonomiske hensyn.

Dogmatiske/teologiske hensyn

I de nordiske land er det de lutherske kirker som dominerer. Martin Luther hadde en grei holdning til at kirkebyggene ikke er hellige i seg selv. I sin Kirkepostille fra 1522 skriver han:

"For det fins ingen annen grunn til å bygge kirker enn (...) at de kristne skal kunne komme sammen, be, høre preken og ta imot sakramenter. Og når disse grunnene ikke lenger fins, bør man rive de samme kirkene, slik man gjør med alle andre hus når det ikke lenger er bruk for dem."

I vår tid råder det nok et noe strengere syn på fortidsminner, men teologien er den samme. Det viser seg imidlertid at Luthers syn ikke er universelt, men at ulike kirkesamfunn vurderer byggets "hellighet" på forskjellige måter. Kirkesamfunnene har i liten grad formalisert sine syn på dette, men noen prinsipper eller tradisjoner har etablert seg.

- *De ortodokse kirker* oppfatter kirkebygget som hellig; en form for materialisert ånd. Ortodokse kirker må brukes som kirker – eller gå tilbake til jorden. Noen kirker er solgt til andre kirkegrupper. Da blir inventaret plukket ned og gaver levert tilbake.
- *De katolske kirker* legger særlig vekt på Kristi nærvær i nattverdfeiringen som hellig. Elementer som er knyttet til dette, særlig alteret, skapet for nattverdelementene (tabernaklet) og nattverdutstyret, må fjernes når bygget tas ut av bruk som kirke.
- *De lutherske kirker* oppfatter ikke bygget som hellig i seg selv, men likevel "viet og helliget til Guds ære og menighetens oppbyggelse," som det står i innvielsesritualet.
- *De reformerte kirker* (baptister, pinsevenner osv.) ser på forsamlingen som hellig, men ikke selve bygget. Bygget er en materiell ting som menigheten forvalter ut fra praktiske hensyn.

Kulturelle og sosiale hensyn

Selv om et kirkesamfunn ikke lenger betrakter en nedlagt kirke som en kirke, vil ofte det sivile samfunnet fortsatt oppfatte bygget som en kirke ut fra tradisjon og arkitektoniske, historiske og kulturminnefaglige synspunkter.

I et kulturelt og sosialt perspektiv vil en kirke spille ulike roller på forskjellige arenaer. Vi kan i alle fall identifisere 4 nivåer – det ene utenpå det andre – hvor ulike samfunnsaktører føler et eierforhold eller ansvar for kirkebygget:

1. *Den aktive menigheten* vil oppleve kirken som et samlingssted og åndelig hjem. Den er opptatt av at kirken skal fungere som en praktisk ramme rundt menighetens ulike aktiviteter.
2. *Folkekirkemenigheten* oppfatter kirken som en liturgisk ramme for å markere de store høytider og livsriter: Dåp, konfirmasjon, vigsel og begravelse.
3. *Lokalsamfunnet* ser på kirken som et symbolbygg for byen eller stedet. Den representerer tilhørighet, historie, kultur og tradisjon. Kirken er ofte plassert på et

4. Endelig kan en kirke være en del av *den nasjonale kulturarven*. Den forteller en ubrutt historie om arkitektur, kunst, håndverk, samt om dagligliv og religiøst folkeliv gjennom de siste 1000 år.

Hvordan skal man styre mellom så ulike hensyn? Hvem skal bestemme og hvem skal betale? Her er det mange uløste spørsmål som ikke uten videre har enkle svar.

Tekniske og økonomiske hensyn

I tillegg til kirkelige, sosiale og kulturelle hensyn, må man også analysere om det er tekniske, økonomiske eller samfunnsmessige hensyn som begrenser bruksmulighetene.

Når man skal kartlegge en bygnings tilpasningsdyktighet, skiller man gjerne mellom 3 faktorer, nemlig

- (1) *generalitet*, som forteller om byggets brukbarhet til ulike bruksformål,
- (2) *fleksibilitet*, som er et mål for den indre tilpasningsdyktigheten og
- (3) *elastisitet*, som sier noe om muligheten for utvidelse og utbygging eller eventuell oppdeling i flere bruksenheter.

Suksesskriterier

Kirker er ofte kvalitetsbygg, både i arkitektonisk og bygningsteknisk forstand. Men de er også utpregede formålsbygg som scorer lavt på alle de 3 områdene for tilpasningsdyktighet. Dette begrenser bruksmulighetene og handlefriheten. I tillegg kommer eventuelle vernehensyn. I den forbindelse må antikvarene aktivt inn, både for å tydeliggjøre hva som er viktig og mindre viktig, men også som kompetente medspillere i ideutviklingsfasen. Ved å velge løsninger som respekterer byggets opprinnelige form og funksjon, fins det mange gode eksempler på at kirkenes særpreg kan utnyttes positivt til å skape ekstra kvaliteter.

En amerikansk forsker, Kiley, som har studert overflødige kirker i USA, sier at den beste bruken av en kirke – er en kirke. Men når endringer er nødvendig, er det to strategier som har vist seg å være mest vellykket: de som utnytter det store kirkerommet helt, og de som gjenbraker byggets kvaliteter og rommets unike karakter. Andre vil legge til at man også bør bevare mest mulig av de sakrale elementene.

En god regel er å gjøre minst mulig inngrep i de faste strukturene (vegger, tak, golv, fast inventar). Hvis det er mulig bør man velge reversible løsninger slik at kirken kan tilbakeføres til sitt opprinnelige formål på et seinere tidspunkt. Det finnes gode eksempler på at dette har skapt rom for kreativitet og dristighet i valg av løsninger. Summa summarum dreier det seg om å finne løsninger som i størst mulig grad arbeider *med* bygget og ikke mot.

En gjennomgående erfaring er likevel at de kvalitativt gode løsningene har høy kostnad, og at de sjelden er lønnsomme ut fra en vanlig kost/nytte-vurdering. Merverdien må eventuelt forsvares med at man samtidig ivaretar kulturelle eller samfunnsmessige verdier.

Når det gjelder økonomi, må det også skilles mellom kirker i sentrale bystrøk og ensomme kirker på landet. Kirker i sentrale områder kan ha stor markedsverdi, men det kommersielle presset kan slå begge veier: Det kan i noen tilfeller være en drivkraft for sanering/ombygging og andre ganger gi muligheter for inntekter til bevaring. I områder med mindre press, er det

økonomiske grunnlaget svakere, og alternativene vanligvis færre og dårligere. Kirkegården omkring vil også være en begrensende faktor.

Prinsipper og metoder for ny bruk av kirker

Noen generelle prinsipper / "beste praksis"

Det foreliggende materialet er ikke tilstrekkelig detaljert eller homogent til å kunne gjøre nøyaktige, kvantitative vurdering av ulike endringsprosjekter. Situasjonsrapportene fra ulike land gir likevel et klart og entydig grunnlag for å trekke noen overordnede konklusjoner.

- Den viktigste konklusjonen er at tradisjonelle kirker er meget spesialiserte formålsbygg, med så sterke religiøse, kulturelle og sosiale bindinger at den beste løsningen som regel alltid er å få til en form for videre kirkelig bruk.
- Hvis det ikke er mulig, er det mest vellykket å få til en form for offentlig bruk slik at lokalsamfunnet fortsatt kan benytte bygget og ha et eierforhold til det. De sakrale elementene i bygget bør bevares mest mulig.
- Den dårligste løsningen, både arkitektonisk og sosialt, er å gjøre om kirker til private formål som kontorer, leiligheter etc. Det krever ofte radikale inngrep i bygget og oppleves som en privatisering og profanering av felles verdier.

Sagt på en annen måte er målet å finne løsninger som jobber mest mulig *med* bygget; løsninger som er reversible og som viser respekt for byggets opprinnelige funksjon og formål.

Retningslinjer for vurdering av ny bruk av eksisterende kirker

Ut fra de erfaringer som er samlet, er det forsøkt utledet noen retningslinjer for hvilke formål som er mest ønskelige og vellykkede i forbindelse med ny bruk av eksisterende kirker. Enhver sak er unik, men listen kan tjene som et utgangspunkt og en veiledning for kirkelige og lokale myndigheter ved vurdering av ulike bruksalternativer. Prioriteringslisten er slik:

1. **Kirkelig bruk** Hovedsakelig videreføre eksisterende bruk
2. **Kirkelig bruk** Kulturelle og sosiale aktiviteter i menighetens regi
3. **Kirkelig bruk** Overføring til andre kristne trossamfunn
4. **Offentlig bruk** Offentlige kulturaktiviteter (bibliotek, opplæring, konserter, utstillinger)
5. **Offentlig bruk** Andre offentlige formål (offentlige kontorer, sosiale tjenester, idrett)
6. **Privat bruk / off. tilgang** Kommersielle tjenester rettet mot publikum (kunstgalleri, restaurant, forretning, private service- og helsetjenester)
7. **Privat bruk** Private kontorer, verksteder, bedrifter næringsrettet service, boliger
8. **Riving** -

Så hva kan da gamle kirker brukes til? Mitt svar er at det har ingen enkel fasit, men at man må gjennom en utredningsprosess der alle egenskapene ved bygget analyseres. Dette må prøves mot de aktuelle alternativene som foreligger, og så må man forsøke å legge seg så høyt opp på skalaen ovenfor som mulig.

Takk for oppmerksomheten.